

SAMENVATTING

De klimaatopwarming daagt ons uit om onze economie zo snel mogelijk te ontkoppelen van fossiele brandstoffen. Hiervoor wordt vooral veel verwacht van de vergroening van het huidige groeimodel.

Maar de zogenaamde 'degrowth-beweging' ziet het concept van economische groei zelf als de grote boosdoener. Volgens degrowthers is economische groei ecologisch onhoudbaar, fundamenteel onrechtvaardig en destructief voor het menselijk welzijn. Ze pleiten dan ook voor een compleet nieuwe economie met fors minder productie en consumptie als basis voor een duurzame en rechtvaardige samenleving.

In deze nota onderzoeken we of deze doelstelling realistisch en wenselijk is. We gaan dieper in op hun kritiek op economische groei en bekijken hoe ze dan de transitie naar een postgroeieconomie concreet willen realiseren. We tonen aan dat degrowthers een intrinsiek utopisch project nastreven en komen tot de conclusie dat ze met hun voorstellen wel eens het omgekeerde zouden kunnen bereiken van datgene wat ze beogen.

De utopie van de degrowth-economie

In 2023 vond in het Europees Parlement de driedaagse conferentie 'Beyond Growth. Pathways towards Sustainable Prosperity in the EU' plaats. De belangrijkste sprekers — zoals Jason Hickel, Giorgos Kallis en Tim Jackson — waren allemaal aanhangers van de zogenaamde degrowth-beweging. In navolging van de Club van Rome (1972) zijn ze ervan overtuigd dat oneindige groei op een eindige planeet onmogelijk is. Bovendien zullen we volgens hen de doelstelling van een koolstofvrije economie niet bereiken door enkel in te zetten op de vergroening van het huidige groeimodel, zoals vooropgesteld wordt door de Europese Green Deal. Degrowthers zijn ervan overtuigd dat de ecologische crisis enkel opgelost kan worden door de doelstelling van economische groei bewust los te laten en dus onze productie en consumptie fors in te krimpen.

Maar daar eindigt de ambitie van de degrowth-beweging niet. Degrowthers willen nadien niet gewoon minder van hetzelfde doen. Na de degrowth-transitie, waarin het voornamelijk draait om het doorbreken van de kapitalistische groeidyndiek, beogen ze een vervanging van het huidige marktsysteem door een postgroeisamenleving waarin alles anders zal zijn: normen, waarden, behoeften, relaties, instituties, de organisatie van werk, de rol van geld, enz. (D'Alisa et al. 2016, 25)¹ In die zin is degrowth niet enkel een politiek, maar ook een utopisch project.

De ambities van degrowth zijn duidelijk groot. Maar zijn ze ook haalbaar en wenselijk? In deze nota bekijken we eerst wat degrowth nu precies inhoudt en wat haar maatschappelijke impact vandaag is. Hiervoor zullen we ingaan op de kritiek van degrowthers op het concept van economische groei. Daarna verleggen we de focus naar de vraag op welke manier ze het huidige economische systeem willen ontmantelen en hoe een postgroeisamenleving er dan concreet zou uitzien. Ten slotte plaatsen we ernstige kritische bedenkingen bij hun voorstellen en ambities. We tonen aan dat het niet enkel zeer twijfelachtig is dat hun concrete voorstellen een effectief antwoord bieden op de ecologische en sociale uitdagingen die ze willen aanpakken, maar ook dat hun utopische ambities ernstige risico's op sociale onrust en chaos inhouden.

1 D'ALISA, G., DEMARIA, F. EN KALLIS, G. (2016), *Ontgroei*, Utrecht, Uitgeverij Jan van Arkel.

Vandaag is degrowth uitgegroeid tot het richtinggevende verhaal van zowel de pacifistische als de activistische vleugel van de klimaatbeweging.

1. Degrowth gisteren en vandaag

Degrowth is niet in een vacuüm ontstaan. De term 'degrowth' zelf werd voor het allereerst gebruikt door de Franse filosoof André Gorz² in 1972 in een debat over de reikwijdte van het befaamde rapport *Grenzen aan de Groei* van de Club van Rome. In deze eerste fase van de degrowth-beweging lag de nadruk op het verzoenen van economie en milieu, teneinde de uitputting van de natuurlijke hulpbronnen te voorkomen. Politiek-ecologische denkers zoals E. F. Schumacher (1973)³ en Ivan Illich (1973)⁴ bekritiseerden vanuit dit kader onze afhankelijkheid van grote technologische en economische systemen en pleitten voor een samenleving die geschraagd is op kleinschalige, zelfvoorzienende initiatieven.

De tweede fase van de degrowth-beweging begon in de vroege jaren 2000 in de nasleep van de protesten van de anti-globaliseringsbeweging. Hiermee verschoof het doelwit van kritiek naar wat in het Brundtland-rapport van de VN (1987) 'duurzame ontwikkeling' werd genoemd. Degrowthers zoals Serge Latouche (2009)⁵ stellen dat we de omslag naar een duurzame en rechtvaardige samenleving enkel maar zullen realiseren door bepaalde economische sectoren bewust te laten krimpen en onze economie en samenleving volledig anders te organiseren. Dit betekent niet dat de degrowth-beweging, zoals vaak gedacht wordt, doelbewust een daling van het BBP nastreeft. (D'Alisa et al. 2016, 26-27) Degrowthers erkennen dan wel dat dit onvermijdelijk het gevolg zal zijn van hun voorstellen, maar hun primaire doelstelling is om het materiaal- en energieverbruik in de economie drastisch te verminderen, welvaart en grondstoffen op mondiale schaal eerlijker te verdelen en massaal te investeren in publieke goederen en decentrale burgerinitiatieven.

Vandaag is degrowth uitgegroeid tot het richtinggevende verhaal van zowel de pacifistische (Greta Thunberg) als de activistische (Extinction Rebellion) vleugel van de klimaatbeweging. Tegelijkertijd is degrowth ook het politieke veld binnengesijpeld. In ons land omarmen de ecologische partijen expliciet het degrowth-verhaal. (Holemans 2023)⁶ En ook Paul Magnette (2022)⁷ deed recent een poging om degrowth met socialisme te verzoenen in een visie die hij 'ecosocialisme' noemt. Zijn recente voorstel om een 32-urige werkweek met behoud van loon in te voeren kan dan ook niet buiten deze context begrepen worden. Het is in elk geval duidelijk een factor geworden waarmee men in de toekomst rekening zal moeten houden.

2. Het probleem van economische groei

Er bestaat geen basismanifest waarin de visie van degrowth eenduidig uit de doeken wordt gedaan, noch is er een organisatie die als officiële spreekbuis van de beweging fungeert. Degrowth is een fluïde beweging van individuen, groeperingen, initiatieven en organisaties die een aantal ideeën delen over wat er misloopt in de organisatie van onze economie en over hoe een rechtvaardige en duurzame samenleving er dan zou kunnen uitzien. Waar ze het wel allemaal roerend over eens zijn, is hun kritiek op het concept van economische groei.

Er zijn drie hoofdredenen waarom degrowthers denken dat economische groei nefast is voor mens, milieu en samenleving.

2 GORZ, A. (1975), *Écologie et Politique*, Paris, Galilée.

3 SCHUMACHER, E. F. (1973), *Small is Beautiful*, London, Blond & Briggs.

4 ILLICH, I. (1973), *Tools for Conviviality*, New York, Harper & Row.

5 LATOUCHE, S. (2009), *Farewell to Growth*, Oxford, Polity Press.

6 HOLEMANS, D., FERRANTE, L. ENVERMAAS, E. (2023), *Omgroei*, Antwerpen, EPO.

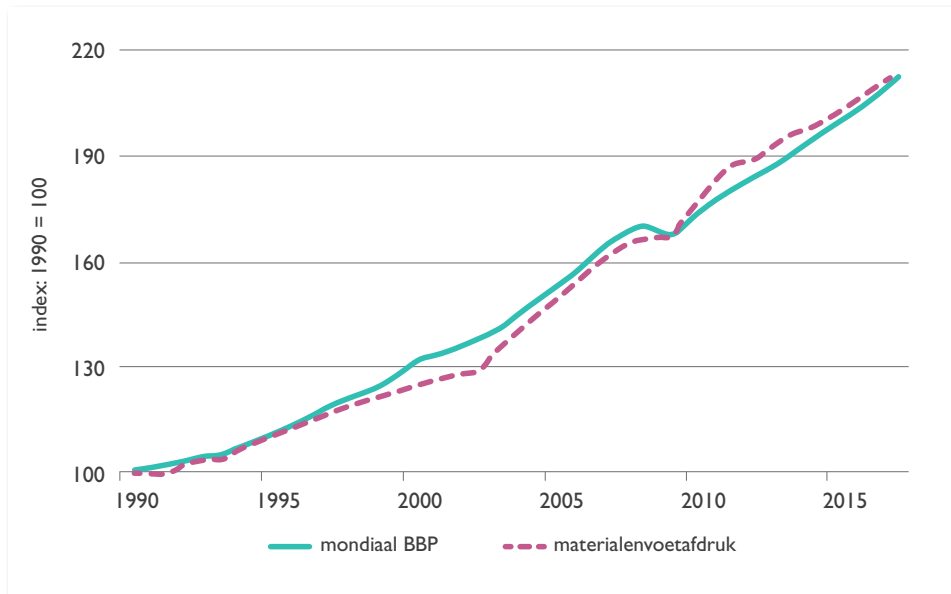
7 MAGNETTE, P. (2022), *La Vie Large. Manifeste écosocialiste*, Paris, La Découverte.

Er zijn drie hoofdredenen waarom degrowthers denken dat economische groei nefast is voor mens, milieu en samenleving.

1 Economische groei is ecologisch onhoudbaar.

De basisvaststelling van de degrowth-beweging is dat onze huidige materialenvoetafdruk de draagkracht van de planeet ver overschrijdt en dat dit resulteert in klimaatopwarming, vernietiging van de biodiversiteit en onherstelbare verontreiniging van het milieu. Ze ziet hierbij een directe correlatie tussen onze materialenvoetafdruk en het BBP (zie figuur 1).

Figuur 1: Evolutie van het mondiaal BBP en onze materialenvoetafdruk
Bron: *materialflows.net*

Volgens degrowthers kan onze economie in theorie wel koolstofvrij gemaakt worden, maar niet binnen het heersende groeiparadigma, ook niet binnen dat van groene groei. Zo wint de transitie naar hernieuwbare energie wel aan snelheid, maar door de steeds toenemende vraag lang niet snel genoeg om onder de 1,5° of zelfs 2°C opwarming te blijven. (Hickel 2021, 125)⁸ Bovendien stelt deze transitie ons weer voor andere ecologische problemen. Zo vergt de constructie van hernieuwbare zon-, wind- en batterijfaciliteiten de delving van enorm veel materialen zoals koper, zink, aluminium, neodymium en lithium, wat resulteert in nieuwe milieuverontreiniging.

Voorstanders van groene groei verwijzen ook vaak naar de groei van de dienstensector ten koste van de industrie als een evolutie die erop wijst dat we onze economie wel degelijk zouden kunnen loskoppelen van de materialenvoetafdruk, zelfs in een scenario van een verder stijgend mondiaal BBP. Maar volgens degrowthers wordt op mondiaal niveau deze hypothese niet bevestigd door de cijfers. Dit komt enerzijds omdat het Westen de laatste decennia haar meest vervuilende industriële activiteiten heeft uitbesteed aan het Verre Oosten. Anderzijds omdat mensen die hun inkomen in de dienstensector verwerven dit weer uitgeven aan materiële goederen. Bovendien is ook de infrastructuur van de dienstensector enorm materiaalintensief. (Hickel 2021, 134-135) Denk hierbij bijvoorbeeld aan de enorme hoeveelheid energie die serverparken verbruiken of aan de materiële infrastructuur die rond een dienst zoals het toerisme is opgebouwd (luchthavens, hotels, golfbanen, attractieparken, enz.).

Volgens degrowthers kan onze economie in theorie wel koolstofvrij gemaakt worden, maar niet binnen het heersende groeiparadigma.

8 HICKEL, J. (2021), *Minder is Meer. Hoe Degrowth de Wereld zal redden*, Antwerpen, EPO.

2 Economische groei is fundamenteel onrechtvaardig.

Groei resulteert in een voor de planeet onhoudbare materiaalvoetafdruk. Maar deze materiaalvoetafdruk is niet overal in de wereld even groot. Landen met lage inkomens verbruiken ongeveer 2 ton materiaal per persoon per jaar. Bij landen met hoge inkomens, zoals België, bedraagt dat verbruik maar liefst gemiddeld 26,3 ton per persoon per jaar. Gegeven dat 8 ton zowat de duurzaamheidsgrens is, zouden we ongeveer vier planeten nodig hebben als iedereen op onze planeet evenveel materiaal zou verbruiken als de gemiddelde westerse burger. Vandaar dat degrowthers niet de bevolkingsexplosie in het globale Zuiden als de drijvende kracht achter de klimaatproblematiek zien, maar het exuberante energie- en materiaalgebruik in het Westen. (Majdoub, 2023)⁹

Wanneer we enkel naar de klimaatproblematiek kijken, krijgen we ongeveer hetzelfde beeld. China levert met een uitstoot van 12,4 gigaton CO₂ momenteel de grootste bijdrage aan de klimaatopwarming, gevolgd door de VS (5,3 gigaton) en de EU (2,4 gigaton). Per capita krijgen we echter een heel ander beeld. In China bedraagt dat 8 ton per persoon. Maar de gemiddelde Belg is verantwoordelijk voor 7,7 ton en de gemiddelde Amerikaan voor maar liefst 14,9 ton. Ter vergelijking, in India is dit 2 ton en in Nigeria 0,6 ton. Bovendien is het Westen verantwoordelijk voor 92 procent van de historische uitstoot gerekend sinds 1850. Daartegenover staat dat tegen 2030 92 procent van de kosten verbonden aan de gevolgen van de klimaatopwarming door het globale Zuiden zullen worden gedragen. (Morton 2018, 76)¹⁰

3 Economische groei is destructief voor het menselijk welzijn en geluk.

Degrowthers wijzen er ten slotte op dat onderzoek heeft aangetoond dat boven een bepaald plafond verdere economische groei het subjectief welzijn en geluksgevoel van mensen niet verder verhoogt. (Kallis 2018, 88)¹¹ Zodra mensen voldoende welvaart hebben om in hun basisbehoeften te voorzien, beginnen ze hun bijkomend inkomen vooral uit te geven aan wat Fred Hirsch "positionele goederen" of statusgoederen noemt. (Hirsch 1976)¹² Het probleem is dat relatieve en niet absolute rijkdom onze toegang tot positionele goederen bepaalt. Als je vandaag bezit wat een rijker persoon gisteren had, dan verhoogt dat wel tijdelijk je geluksgevoel. Maar morgen heb je nog steeds minder in vergelijking met anderen en keert je initiële frustratie terug. Deze dynamiek leidt tot een sociale wedloop die de prijs van positionele goederen enkel maar verder opdrijft. Bovendien verhogen positionele goederen disproportioneel onze materiaalvoetafdruk en is hun consumptie zeer ongelijk verdeeld over de bevolking.

Maar ook als we kijken naar objectieve geaggregeerde indicatoren zoals de Human Development Index van de VN, zien we dat verdere economische groei boven een bepaald BBP niet leidt tot een verhoogd welzijn (zie figuur 2). Uitgesplitst over specifieke welzijnsgerelateerde indicatoren krijgen we hetzelfde beeld. Zo stijgt bijvoorbeeld de levensverwachting wel sterk wanneer het BBP stijgt, maar vanaf een bepaald niveau is er geen significant verschil meer tussen rijke en iets minder rijke landen. Kijk bijvoorbeeld naar de VS en Spanje. De VS heeft een BBP per capita van 76.000 dollar en een gemiddelde levensverwachting van 76 jaar. Spanje heeft met 30.000 dollar een significant lager BBP per capita, maar met 83 jaar zelfs een hogere gemiddelde levensverwachting dan de VS. Er zijn volgens degrowthers dus niet enkel planetaire, maar ook welzijns grenzen aan de groei.

Degrowthers zien niet de bevolkingsexplosie in het globale Zuiden als de drijvende kracht achter de klimaatproblematiek, maar het exuberante energie- en materiaalgebruik in het Westen.

De levensverwachting stijgt wel sterk wanneer het BBP stijgt, maar vanaf een bepaald niveau is er geen significant verschil meer tussen rijke en iets minder rijke landen.

9 MAJDOUB, S. (2023), *Consumeren als Konijnen*, Brussel ASP Editions.

10 MORTON, T. (2018), *Ecologisch Wezen*, Utrecht VBK Uitgevers.

11 KALLIS, G. (2018), *Degrowth*, Newcastle, Agenda Publishing.

12 HIRSCH, F. (1976), *Social Limits to Growth*, Cambridge MA, Harvard University Press.

Wat degrowthers als ultiem doel voor ogen hebben, is een compleet nieuw samenlevingsmodel dat volledig draait om ecologisch evenwicht en menselijk welzijn.

Ten slotte willen degrowthers de economie zoveel mogelijk 'ontmarkten' door massaal te investeren in publieke diensten zoals onderwijs, zorg en collectief transport, en ook in basisvoorzieningen zoals behuizing, communicatie-infrastructuur, voedsel- en waterproductie en ontspanningsfaciliteiten. (Hickel 2023, 4) Daarnaast stellen ze ook voor om grote publieke investeringsprogramma's op te zetten om hernieuwbare energiecapaciteit op te bouwen en ecosystemen te herstellen. De overheid zal in de transitie ook de controle over de creatie van geld terugnemen van particuliere banken. De logica is dat privébanken nieuw geld creëren door de uitgifte van leningen die dan met rente moeten terugbetaald worden en die dus groei veronderstellen en verder aanvuren. (D'Alisa et al. 2016, 41)

In een groeigerichte economie zouden deze voorstellen onvermijdelijk tot een economische recessie of depressie leiden. Maar wat degrowthers als ultiem doel voor ogen hebben, is een compleet nieuw samenlevingsmodel dat volledig draait om ecologisch evenwicht en menselijk welzijn, niet om de accumulatie van kapitaal. In deze postgroeisamenleving is de economie volledig ondergeschikt aan deze twee hogere doelen. Onder degrowthers is er geen eensgezindheid over hoe deze postgroeisamenleving er dan zal uitzien, maar Giorgos Kallis (2018, 118-124) heeft een aantal principes geformuleerd die ons hiervan wel een concreet beeld kunnen geven. (zie kaderstuk)

De postgroeisamenleving

- **Uitbuitingsvrij:** Een postgroeisamenleving zal een radicale gelijke en klasseloze samenleving zijn. Dit houdt in dat er instituties, normen en rituelen zullen moeten worden uitgevonden die er enerzijds voor zorgen dat de rijkdom niet in de handen van enkele individuen of groepen geconcentreerd wordt en anderzijds dat toch ieders unieke capaciteiten en talenten op een niet-financiële wijze gerespecteerd en gewaardeerd worden.
- **Directe democratie:** Zowel op lokaal, regionaal als nationaal niveau zullen beslissingen over economische en politieke kwesties door burgerraden worden genomen en dit zowel in aanvulling op of als vervanging van de huidige representatieve organen.
- **Lokale productie:** De productie- en consumptieketens van goederen zullen zo kort mogelijk gemaakt worden.
- **Delen:** Basisgoederen en -diensten — zoals voedsel, water, energie, gezondheidszorg en onderwijs — zullen voor iedereen vrij beschikbaar zijn en democratisch beheerd worden.
- **Relatiegericht:** Mensen zullen hun geluk niet langer zoeken in materiële en positionele goederen, maar in relationele goederen. Ze zullen minder werken en de vrijgekomen tijd kunnen besteden aan gezin, familie, vrienden en de gemeenschap.
- **Onproductieve activiteiten:** De middelen en tijd die nu vaak door individuen aan nutteloze luxeproducten en prestigeprojecten gespendeerd worden, zullen worden gebruikt om iedereen toe te laten zich creatief uit te drukken in de kunsten.
- **Zorg:** De zorgtaken die vandaag disproportioneel aan vrouwen toekomen en niet vergoed worden, zullen herverdeeld worden. Er zal ook meer zorg besteed worden aan de natuur en aan andere levende wezens.
- **Diversiteit:** Waar nu de economie gedomineerd wordt door private ondernemingen die voor de markt produceren om winst te maken, zullen in de degrowth-economie democratisch bestuurd coöperatieve en non-profitorganisaties het grootste deel van de productieve activiteiten voor hun rekening nemen.
- **Ontmarkting:** Land, arbeid en waarde zullen zoveel mogelijk aan het groei- en winstmotief onttrokken worden. Winsten zullen niet in verdere groei geïnvesteerd worden, maar besteed worden aan het onderhoud van de bestaande infrastructuur.

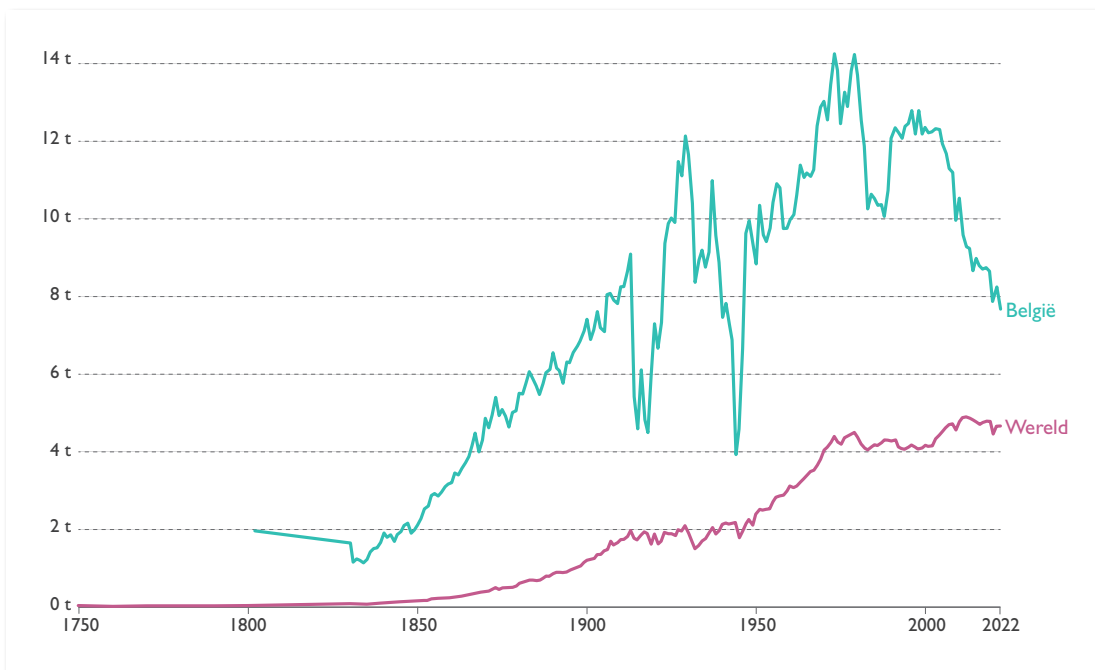
4. Economische groei: probleem of oplossing?

De degrowth-beweging zet acute mondiale uitdagingen op de agenda op het vlak van klimaat, biodiversiteit, ongelijkheid en welzijn die prioritair en resoluut aangepakt moeten worden. Het is echter maar de vraag of een inperking van materiële welvaart hierop een effectief antwoord biedt.

Zo zal een daling van het BBP op korte termijn wel resulteren in een daling van de CO₂-uitstoot, maar omdat er minder middelen beschikbaar zullen zijn om te investeren in schonere en hernieuwbare energie, kan dit op langere termijn zelfs leiden tot een hogere uitstoot. Bovendien bewijst de huidige evolutie dat het perfect mogelijk is om de CO₂-uitstoot spectaculair te laten dalen in een scenario van economische groei. Zo is in België de uitstoot per capita de laatste twee decennia gedaald tot het niveau van begin jaren 1930, terwijl in dezelfde periode ons BBP per capita is verzesvoudigd (zie figuur 3). De reden hiervoor is dat een steeds groter deel van onze welvaart in efficiëntere en duurzamere productie en energie wordt geïnvesteerd.

Figuur 3: CO₂-uitstoot fossiele brandstoffen en industrie

Bron: OurWorldInData.org

Een collectieve reductie van de productieve arbeidstijd zoals voorgesteld door degrowthers zou wel eens dezelfde logica kunnen volgen. Op korte termijn zal dit ongetwijfeld onze materialenvoetafdruk doen dalen omdat dit onze koopdracht aantast en bijgevolg de consumptiedruk doet afnemen. Maar mensen zullen daardoor noodgedwongen hun toevlucht zoeken tot goedkopere alternatieven die minder duurzaam geproduceerd zijn. Bovendien is het maar de vraag of deze maatregel het menselijk welzijn zal verhogen, aangezien werk een belangrijke zingevingbron is. (Eynikel 2020)¹⁴

Ten slotte is het ook zeer twijfelachtig of een inperking van materiële welvaart een oplossing biedt voor de mondiale ongelijkheid. Degrowth-bewegingen zoals Occupy wijzen er terecht op dat de welvaart meer en meer bij een kleine groep mensen geconcentreerd zit (de zogenaamde 'one percent'), maar het is onjuist dat de mondiale ongelijkheid steeds

¹⁴ EYNIKEL, J. (2020), *Check-In*, Tiel, Lannoo Campus.

verder toeneemt. Zo daalde tussen 1990 en 2020 het aantal mensen dat in het globale Zuiden in extreme armoede leeft van 2 miljard naar 700 miljoen. Net zoals bij het klimaat lijkt ook bij welvaartsongelijkheid groei niet het grootste probleem, maar net het belangrijkste deel van de oplossing te zijn.

5. Degrowth als utopie

Volgens de Nederlandse filosoof Hans Achterhuis is het probleem met utopieën niet dat ze onrealiseerbare droombeelden zijn, maar dat er altijd maar opnieuw pogingen worden ondernomen om ze in de praktijk om te zetten. (Achterhuis 1998)¹⁵ Een van de hoofdkenmerken van het utopisch denken is volgens hem dat het tegenover een stralende toekomst waarin evenwicht, rechtvaardigheid, overvloed en geluk heersen, steeds een rampzalig heden plaatst. Dat het doemdenken ook een onlosmakelijk onderdeel is van degrowth zien we o.a. duidelijk bij Hickel wanneer hij de keuze tussen degrowth en het kapitalisme letterlijk voorstelt als “een zaak van leven en dood” (Hickel 2021, 39). Als de huidige situatie als zo verderfelijke en uitzichtloos wordt voorgesteld, dan zullen hervormingen en correcties nooit volstaan en rest er geen ander alternatief meer behalve een radicale omslag naar een totaal ander samenlevingsmodel. Hoe goed en verheven de idealen en intenties dan ook mogen zijn, op dat moment komt er een logica op gang die volgens Achterhuis enkel maar kan leiden tot een toestand waarin het doel de middelen heiligt en het individu ondergeschikt wordt gemaakt aan het grotere geheel.

Neem bijvoorbeeld de repliek van degrowthers op de tegenwerping dat bij een dalende koopkracht mensen noodgedwongen hun toevlucht zullen zoeken tot minder duurzame consumptiegoederen. Dit zal volgens hen niet gebeuren, enerzijds omdat het in een degrowth-economie verboden zal zijn om zulke consumptiegoederen te produceren en anderzijds omdat mensen spontaan hun consumptiebehoeften zullen inperken om zich meer toe te leggen op onproductieve activiteiten. (D’Alisa et al. 2016, 135-140) Dit verbaadt, zoals Achterhuis zegt, niet enkel een “heimelijke machtsdroom” (1998, 21), maar getuigt ook van een slecht inzicht in het menselijk gedrag. Het voorspelbare eindresultaat zal eerder economische en sociale instabiliteit en chaos zijn dan maatschappelijke harmonie en geluk.

Degrowthers zetten terecht een megafoon op een aantal acute uitdagingen en ageren vanuit kostbare waarden en idealen, maar de door hen voorgestelde oplossingen lijken het ecologisch vraagstuk vaak meer kwaad dan goed te zullen doen. Het risico is reëel dat, zodra mensen zien dat ze te veel aan individuele vrijheid en welvaart zullen moeten inboeten, ze zich meer en meer van de klimaatzaak gaan afwenden. In haar boek *Not the End of the World* (2024)¹⁶ laat Hannah Ritchie met een imposant aantal data zien dat we de laatste decennia ongelofelijk veel vooruitgang hebben geboekt op het vlak van duurzaamheid en menselijk welzijn. Wat deze kentering voornamelijk heeft gedreven, zijn marktreacties en prijsinterventies waardoor producenten, consumenten en investeerders hun gedrag stelselmatig hebben aangepast. In plaats van onze hoop te richten op volledig nieuwe maatschappelijke verhoudingen doen we er dus beter aan de bestaande instituties en instrumenten te versterken en uit te breiden, zodat we werkelijk — zoals de ondertitel van Ritchies’ boek luidt — de eerste generatie zullen worden die een duurzame planeet bewoont. ■

15 ACHTERHUIS, H. (1998), *De Erfenis van de Utopie*, Amsterdam, Uitgeverij Boom.

16 RITCHIE, H. (2024), *Not the End of the World*, London, Chatto & Windus.

GF

Auteur: Nathan Van Camp, expert filosofie & economie ETION
Eindredactie: Isabelle Verlinden
Vormgeving: Vicky Knaepen
Illustratie: Shutterstock
E-mail: nathan.van.camp@etion.be
X: @nathanvcamp
Website: www.etion.be
V.U.: Serge Huyghe namens ETION
Ledenwerking vzw